

De Markt te Princenhage

door

Dr. F. A. BREKELMANS

De Markt van het dorp Princenhage maakte van oudsher een onderdeel uit van de weg Breda - Bergen op Zoom. Ook kwam hier de weg uit, die vanuit Moerdijk over het gehucht Beek (thans Prinsenbeek) naar het Zuiden liep en verkeer van Breda naar Dordrecht mogelijk maakte. Pas in het midden van de 17e eeuw bracht de aanleg van een verbindingsdreef tussen Mast- en Liesbosch een aansluiting met het verkeer van Breda naar Antwerpen.¹ De oude weg tussen die twee steden liep immers eeuwenlang meer oostwaarts over het huidige traject Oranjeboomstraat - Talmastraat en raakte de dorpskom niet. Sedert 1683 werd het dorp door een verharde weg met de stad Breda verbonden. Deze verbinding werd simpelweg „De Steenweg” genaamd.²

De Markt ligt op een hoogte, die in de richting Breda langzaam afloopt. Vroeger was het dorpscentrum een fraai en schilderachtig plein, maar sedert de opkomst van het autoverkeer is niet alleen de rust verdwenen, maar ook de aantrekkelijke sfeer aangetast. De omleiding van het snelverkeer na de aanleg van de Ettensebaan in 1960 heeft daarin weinig verbetering gebracht.

Het centrum van De Hage, zoals Princenhage vóór het eind der 18e eeuw steeds genoemd werd, is nog omgeven door een elftal gebouwen, die voorkomen op de Monumentenlijst en derhalve de bescherming van de Monumentenwet genieten. Dit zijn: de R.K. Kerk van de H. Martinus, het voormalig Raadhuis, de dorpspomp en acht woon- of winkelhuizen. Aan de zuidzijde staat (naast het Raadhuis) de vroegere kosterwoning (no. 5). Daarnaast de voormalige R.K. pastorie (thans Rabobank, no. 6 - 6a). Dit pand droeg eertijds de naam „De Prins van Oranje”. Aan de westzijde bevindt zich op de hoek van de Liesbosstraat een royaal

huis met de jaarankers 1709 in de noordgevel. De noordzijde van de Markt telt nog 3 beschermde panden: no. 11 is de vroegere woning van de laatste schout van Princenhage. No. 12, thans een confectiewinkel, was eeuwenlang een herberg met de naam „De Zwaan”. No. 23 met zijn classicistische voorgevel en Ionische pilasters dateert pas van 1837. Het huis dat zich hier vóór die tijd bevond, was tot 1777 eveneens een schoutshuis. Aan de Zuidoostzijde van het plein staat op no. 29 een simpel winkel-woonhuis en op no. 31-32 een breed pand met oude inrijpoort, dat ook een herberg was en de naam „De Vrachtwagen” droeg.

Op het midden van het plein vóór café „Het Rode Hert” staat een zeer fraaie arduinstenen pomp opgesteld, die de stijkenmerken Lodewijk XIV-XV vertoont. Deze werd in 1769 vervaardigd door de Bredase steenhouwer Guillaume Carrier, die in 1767 al het beeldhouwwerk aan de gevel van het stadhuis te Breda had vervaardigd. Op een der zijkanten van de pomp staan de letters AALVA, die in 1938 werden geïnterpreteerd als de afkorting van de inscriptie:

ANNAE ANIMO LIBENS VOVIT AYSMA.

Dit zou betekenen dat de toenmalige schout Jan Lauta van Aysma de pomp (in 1769) heeft doen plaatsen ter herinnering aan zijn jonggestorven dochtertje Anna.³ Aysma zelf woonde in een herenhuis (thans no. 23) nabij de pomp. Het sierlijk bouwsel was omgeven door een rij bomen die „de Lindekens” genoemd werden.

De pomp heeft niet altijd op deze plaats gestaan, maar iets meer naar het zuiden. In 1814 werd vastgesteld, dat buis en staander defect waren. Daarom was algehele afbraak nodig. Dit was niet zo'n groot bezwaar, omdat de nieuwe op last van Keizer Napoleon aangelegde keiweg van Breda naar Antwerpen binnenkort door de dorpskom zou gaan lopen. Op de oude plaats stond de pomp in de weg voor de rijtuigen, zodat tegelijk tot verplaatsing „met enkele treden” werd besloten. Op de pomp zou een straatlantaarn geplaatst worden.⁴ Het dorpscentrum beschikte behalve over deze (grote) pomp ook nog over een kleine, waaromheen in 1777 eveneens een groep lindebomen werd geplant. In 1793 werden er

4 houten door ijzers met elkaar verbonden palen omheen geplaatst. Naast of nabij deze pompen lag nog een „bleekveld”, dat voor het eerst in 1749 vermeld wordt.⁵

Gebouwen

De oorsprong van de *kerk* van de H. Martinus gaat mogelijk tot de 13e eeuw terug, toen zij nog een dochterkerk was van de kerk te Gilze. Uit de eerste eeuwen van haar bestaan is vrijwel niets bekend. Wél weten we, dat het oudste kerkgebouw in 1402 afbrandde. Kort daarna werd tot herbouw overgegaan. Men beperkte zich tot een eenbeukig schip van 24 m lengte. Pas op het eind van de 15e eeuw werd een koor met dwarspand eraan gebouwd, dat rond 1499 gereed kwam. Veel later werd het schip verhoogd en met twee zijbeuken vergroot. Aan elk van die zijbeuken werden 6 puntgeveltjes toegevoegd. Een en ander was in 1550 voltooid. Sedertdien is ondanks de brand van 1873 weinig aan de stijl en omvang van het gebouw veranderd.

De thans 63 m hoge toren is in zijn bovenbouw diverse malen gewijzigd. De huidige slanke spits met 4 hoektorentjes werd na de brand van 1873 geplaatst en bleef sedertdien dezelfde. De onderkant van de toren dateert nog uit de 15e eeuw.⁶

Het vroegere *Raadhuis* werd in 1792 naar ontwerp van de Bredase bouwmeester Herman Huysers gebouwd, tegelijk met het raadhuis van Ginneken en Bavel. Tevoren vergaderden het dorpsbestuur en de schepbank in een herberg of een particuliere woning (o.a. van de schout). De secretarie was ondergebracht in een tegen de kerk aangebouwd vertrek. Het gebouw heeft een classicistische voorgevel met groot bordes. Op het met zwarte pannen gedekte schilddak staat een dakruiter met koepeltje. Sinds 1971 is hierin een architectenkantoor gevestigd.⁷

Herbergen

Op ieder knooppunt van wegen kan men vanouds herbergen verwachten. De Princenhaagse Markt heeft er vier of vijf gekend. De meest

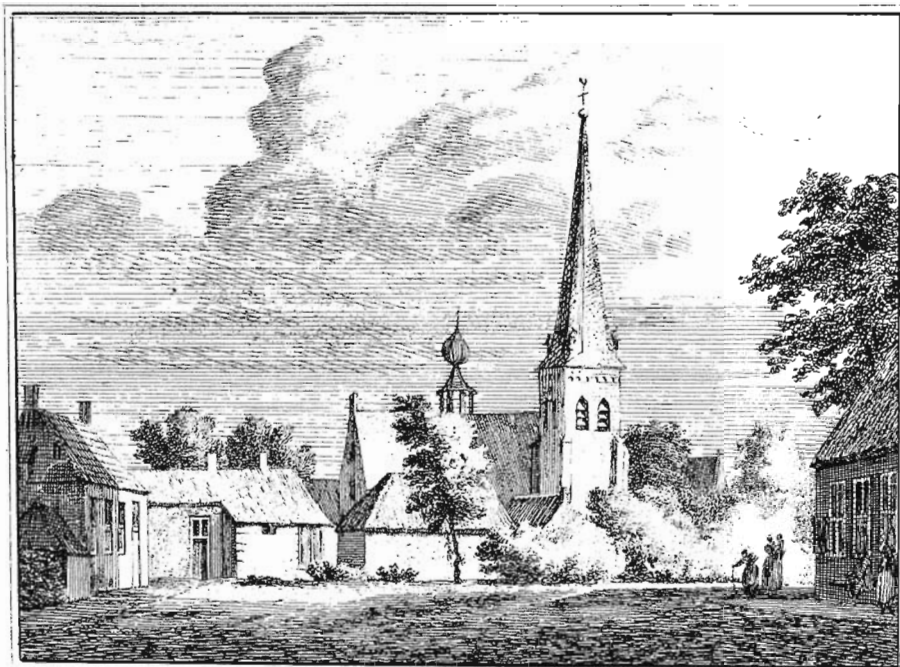
bekende en de enige die thans nog bestaat is *Het Roode Hert*, op de hoek van de Markt en de Dreef tegenover het Raadhuis gelegen.

Het perceel wordt reeds in 1518 vermeld, aanvankelijk alleen als „Het Hert”. In dat jaar was het bedrijf gekocht door de Haagse schepen Gielis Antonis Beys. In de loop der eeuwen heeft „den Herdt” vele verbouwingen gekend totdat het in 1935 grotendeels werd afgebroken. Het huidige perceel, opgetrokken naar ontwerp van de Bredase architect Frans Mol, komt uiteraard niet op de Monumentenlijst voor.⁸

Op de westelijke hoek van de Markt en de Heilaarstraat stond de herberg „De Zwaan”, die in ouderdom wellicht zijn overbuur „Het Hert” evenaarde. De oudste tot dusver aangetroffen vermelding dateert van 1526. In 1530 was deze affaire eigendom van Joost van der Gouwe.⁹ De herberg brandde af op 1 januari 1721, toen eerst de op het achterterrein gelegen schuurkerk in brand geraakt was, waarna de vlammen naar een groot aantal huizen in de Heilaarstraat oversloegen.¹⁰ Het huis werd herbouwd, maar volgens H. Dirven in het midden der 19e eeuw afgebroken om plaats te maken voor een groot patriciërshuis, van de straat afgescheiden door een stoep met palen.¹¹ Naast de herberg „De Zwaan” is in 1544 nog sprake van „De Cleyne Swaen”.¹²

Aan de overkant stond op no. 31-32 de reeds genoemde herberg „De Vrachtwagen”, die tevoren de naam „St. Maarten” droeg.¹³ Het pand is in het najaar 1982 na aanvankelijk regulier voorgestelde restauratieplannen tot verbazing van enkele instanties vrijwel geheel afgebroken. De bedoeling is tot identieke herbouw over te gaan.

Aan de Markt „achter de Haighkercke” stond in de 18e eeuw ook nog een huis „De Vier Heemskinderen”, mogelijk hetzelfde als „Het vyer Hemelspeert”, dat in 1637 door Jacob Adriaensen van Bergen aan schout Johan Bacx¹⁴ werd overgedragen. Het is niet zeker, dat we in dit pand een herberg mogen zien. Een ander huis, misschien ook als zodanig te beschouwen, was „Den Engel”, dat in een acte van transport uit 1587 in het dorp bij de kerk „rontsom langs 's Heeren straat”¹⁵ gesitueerd wordt.

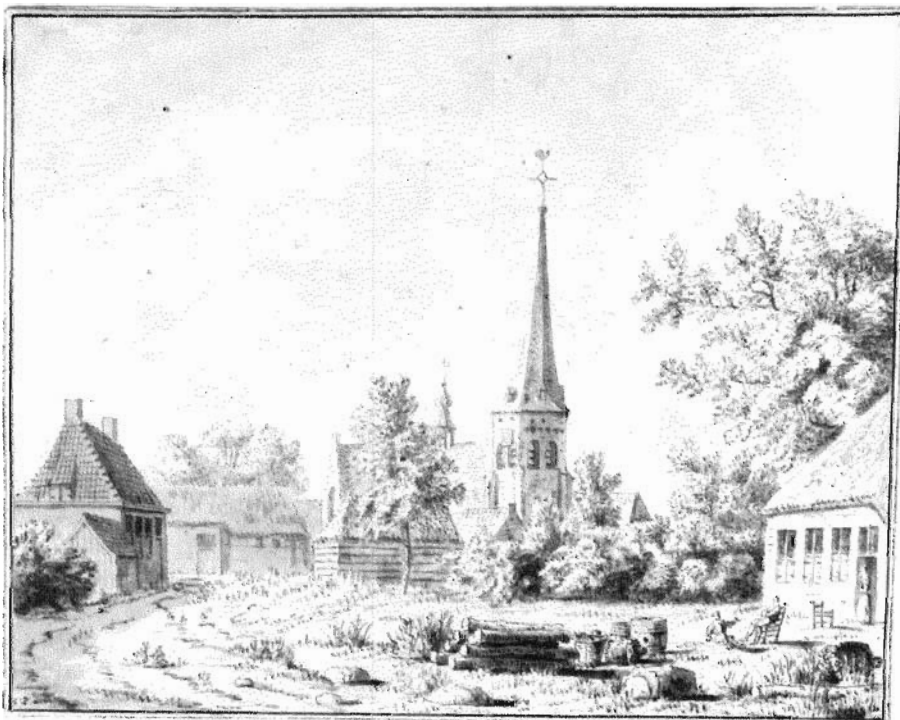

C.P.d.

et *DORP de HAAGE* by *BREDA*. 1732

J.C.S.

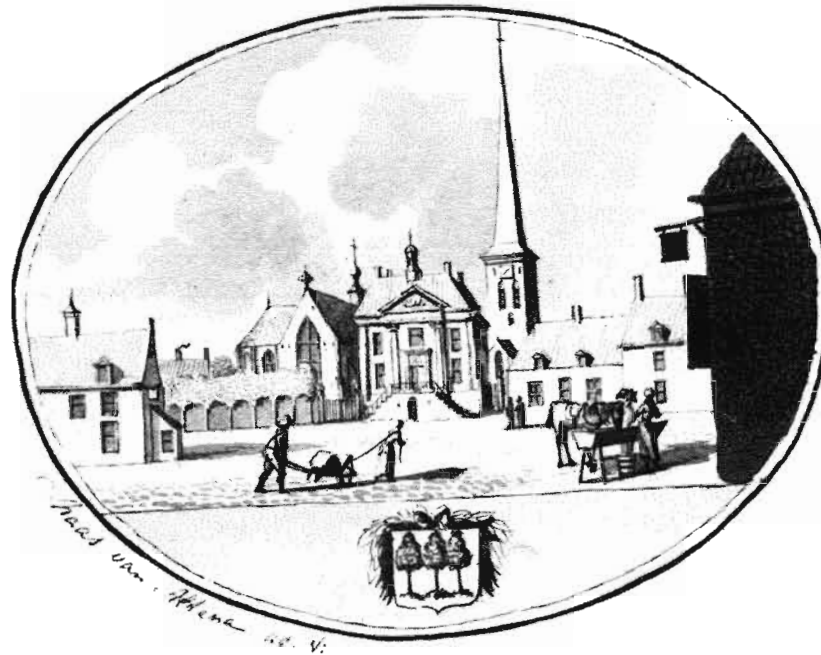
8. De Markt te Princenhage.
Gravure door H. Spilman

9. De Markt te Princenhage, 1732
Tekening door Corn. Pronk

Bibliotheek en Prentenkabinet van het
Noordbrabants Genootschap, 's-Hertogenbosch

13: BMOA - 8

Maas van Altene del.

Wapen der Lindenboom op een elven veld

at Princeshage op de den van de Herovg de Lusaan

10. De Markt te Princenhage, 1792
Tekening door Maas van Altene

Bibliotheek en Prentenkabinet van het
Noordbrabants Genootschap, 's-Hertogenbosch

Woonhuizen

In het midden van de 17e eeuw was blijkens de kaart van „Den Aard”¹⁶ aan de zuidzijde van de Markt nog geen bebouwing. De hiervoor al genoemde huizen no. 5, 6 en 6a zullen dus pas na die tijd zijn ontstaan. Van de historie van no. 5, geruime tijd een kosterwoning, is weinig bekend. Het huis heeft een witte lijstgevel en een dwars zadeldak. De voordeur wordt geflankeerd door gecanneleerde pilasters. H. Dirven dateert het pand op het eind van de 18e eeuw.¹⁷ Na aankoop door de belendende Rabobank werd het huis op de voorgevel na, in 1982 geheel afgebroken en vervolgens opnieuw opgebouwd. Intern vormt het nu één geheel met de Bank.

Het huis ernaast (no. 6-6a) wordt in 1683 voor het eerst vermeld met de reeds gesignaleerde naam „De Prins van Oranje”. Sedert 1697 was hierin een bierbrouwerij gevestigd, destijds de grootste van het dorp. Dit bedrijf werd rond 1840 opgeheven. Na herbouw deed het perceel van 1870 tot 1968 dienst als R.K. Pastorie.¹⁸ Aan de westzijde van de Markt draagt het huis no. 9-10 in zijn noordgevel de jaarankers 1709. Volgens H. Dirven zou het de naam gedragen hebben van „De Prins Cardinaal” en in genoemd jaar gebouwd zijn in opdracht van de meester-chirurgijn Carel van den Brule. Het pand bezit grijs gepleisterde gevels met een kroonlijst. In de 19e eeuw heeft de kunsthandelaar Vincent van Gogh - oom van de kunstschilder - hier enige tijd gewoond.¹⁹

Aan de overkant, dus aan de noordzijde van de Markt, staat nog altijd de imposante woning van Johan Adriaan Rijcken, de laatste schout van De Hage. Hij liet het huis in 1777 voor f 4800,— bouwen door de dorpstimmerman Anthony Grootens. De gevel is gemetseld met grauwe ijsselsteen en heeft een tot het dak doorlopende erker. De kroonlijst is bevestigd op mooie consoles.²⁰

Aan dezelfde kant van de Markt staat op no. 22 een 19e-eeuws huis, door H. Dirven „Huize Stratenus” genoemd, omdat de schrijfster Louise Stratenus hier in 1887 en van 1902-1908 gewoond heeft.²¹ In de 18e eeuw stond op deze plaats een smederij met (op de straat) een hoefstal,

die rond 1770 eigendom was van een der vier smeden van het dorp, Johan Vincenten.²²

Zeer fraai gerestaureerd is (in 1969) het belendende patriciërshuis no. 23. Het bezit een gepleisterde classicistische voorgevel en de voordeur, die een mooi gesneden bovenlicht heeft, wordt geflankeerd door twee opvallende Ionische pilasters. De woning werd na algehele afbraak van het vorige huis dat door enkele schouten en de dorpssecretaris G. U. van Schwarem was bewoond (het bezat ter linkerzijde een grote erker) in 1837 gebouwd. De opdrachtgever was de uit Ginneken afkomstige rentenier Elias Perinus Cornelis Luzac, die het perceel in 1829 voor f 4500,— had gekocht van notaris H. C. L. van Schwarem, een zoon van de zojuist genoemde dorpssecretaris en van diens broer J. F. M. van Schwarem. Het tevoren op deze plaats staande huis was in 1643 door schout Johan Bacx van de erven Van Bergen gekocht.²³

Aan de overkant staat op no. 29 een weinig opvallend winkelhuis met gepleisterde lijstgevel en dwars zadeldak. De top van de oostelijke zijgevel is voorzien van vlechtingen. Onder de hiervoor genoemde panden bezit dit „monument” de minste kwaliteit.

18e-eeuwse afbeeldingen

Uit de 18e eeuw zijn ons slechts drie prenten van de Haagse Markt bewaard gebleven: 1) een gravure uit 1732 door H. Spilman naar een tekening van C. Pronk (1691-1759). De prent is niet zo duidelijk wat het marktterrein betreft. De bebouwing is moeilijk identificeerbaar, mede door het omvangrijke struikgewas in het midden. Waar volgens archivalische bronnen grote woningen gestaan moeten hebben ziet men slechts kleine, armelijk aandoende huisjes en schuren. De tekenaar heeft alles opgenomen vanuit het noordoosten. Het huis geheel rechts op de gravure is vermoedelijk de herberg „De Zwaan”. De weergave van kerk en toren klopt wel. Het pas in 1792 gebouwde Raadhuis ontbreekt uiteraard, maar ook het Gebodenhuisje, dat ter plekke van het latere Raadhuis stond, is niet zichtbaar.²⁴

2) Zeer sterk gelijkt hierop een aan H. Tavenier toegeschreven en

op 1790 gedateerde aquarel, die door drs. Van der Werff is gepubliceerd. Die sterke overeenkomst geeft aanleiding tot het vermoeden, dat de toeschrijving onjuist is en dat we hier te doen hebben met de oorspronkelijke tekening van Pronk, die Spilman als basis gediend heeft voor diens hierboven beschreven gravure.²⁵

3) In 1792 - dus 60 jaar later dan het werk van Pronk - werd de Markt getekend door Maas van Altena, een poorter van Geertruidenberg, die aldaar met overheidssubsidie een katoenspinnerij had opgericht voor tewerkstelling van bedeeden. Ook deze tekenaar stelde zich op bij de deur van de herberg „De Zwaan”. De voorstelling is zeer helder en duidelijk. Rechts vooraan zien we de herberg De Zwaan (thans no. 12) met uithangbord en openstaand vensterluik. Meer op de achtergrond staan van rechts naar links de huidige panden 6-6a (De Prins van Oranje), thans Rabobank en no. 5 (de vroegere kosterwoning). Centraal staat op de tekening de kerk van de H. Martinus, die sedert 1648 in Hervormd bezit was met de toren, voorzien van een slanke spits, echter zonder de steunberen die Pronk in 1732 erbij tekende. Deze spits zou omwaaien in de grote storm van november 1800. Vóór de kerk ziet men het nog steeds bestaande hiervoor beschreven Raadhuis, dat ten tijde van het maken van de tekening juist was voltooid.²⁶

Links achter de kerk staat het in 1646 gebouwde schoolhuis met twee schoorstenen. Het werd omstreeks 1964 afgebroken.²⁷ Het kerkterrein was blijkens de tekening aan de noordzijde afgesloten door een houten poort, waarop een rij bomen aansloot. Achter die bomen bevond zich mogelijk een houten hekwerk. Geheel links op de tekening is een vrij groot pand te zien met een uitbouw en door een ijzeren kap afgesloten schoorsteen. Mogelijk is dit de aloude herberg „Het Roode Hert”, die hiervoor werd genoemd. Op het plein lopen een man en een vrouw, die een zware kruiwagen voorttrekken. Op de achtergrond ziet men twee voetgangers. Vóór „De Zwaan” staat een paard te eten aan een voederbak, waarbij zich ook nog twee mannen bevinden. Onder de prent tekende Van Altena het dorpswapen met de drie linden, zoals dit sedert de 17e eeuw in gebruik was.²⁸

november 1982.

AANTEKENINGEN

- ¹ F. A. Brekelmans, „De oude dorpschool van Princenhage”, *Brabantia* XII (1963) 262-263 en 285 noot 4.
- ² F. Brekelmans, „De Steenweg van Breda naar Prinsenhage”, *Taxandria* XLIX (1942) 225-230; T. Kappelhof, „De Steenweg van Breda naar Princenhage”, *Hage* V (1972) 3-28.
- ³ F. Brekelmans, „Nog eens de inscriptie op de Prinsenhaagse dorpspomp”, *Taxandria* XLV (1938) 51. Zie over Guillaume Carrier *Geschiedenis van Breda* II (Schiedam, 1977) 257.
- ⁴ GA Princenhage (GAP), Raadsnotulen dd. 24 september 1814.
- ⁵ GAP, Resolutieboek no. 10, res dd. 4 oktober 1777, no. 13, res dd. 14 september 1793 en no. 8, f 124 (1749).
- ⁶ G. C. A. Juten, *De Parochiën in het Bisdom Breda. Dekenaat Breda* II (Bergen op Zoom, 1935) 8-13.
- ⁷ F. Brekelmans, „Het Raadhuis van Prinsenhage”, *Sinte Geertruydsbronnen* XII (1935) 111-115; H. Dirven, „Het Raadhuis op de Haagsemarkt”, *Weekblad Princenhage* (WP) XIII (1980) no. 31.
- ⁸ F. Brekelmans, „Het Roode Hert te Prinsenhage. Rond eene oude dorpskerk”, *Taxandria* XLIV (1937) 199-208; J. B. M. W. van Roosmalen, „Gielis Beys, schoonzoon van Plantijn”, in dit *Jaarboek* II (1949) 88 noot 1.
- ⁹ GA Breda (GAB), R Breda 705, acte dd. 16 mei 1526 en R Breda 706, acte van opwinning dd. 26 oktober 1530.
- ¹⁰ A. J. van der Aa, *Geschiedkundige Beschrijving der Stad Breda en hare omstreken* (Gorinchem, 1845) 110-111.
- ¹¹ H. Dirven, „Princenhage vroeger en nu, Huis De Zwaan”, *WP* XIV (1981) no. 32.
- ¹² GAB, R Breda 709, acte dd. 8 januari 1544.
- ¹³ GAB, R Breda 734, acte dd. 25 november 1706.
- ¹⁴ GAB, R Breda 707, acte dd. 3 januari 1533 en R Breda 723, acte dd. 10 maart 1637.
- ¹⁵ GAB, R Breda 716 (1587).
- ¹⁶ K. Leenders, „Gemene gronden in De Hage”, *Hage* III (1971) 13.
- ¹⁷ H. Dirven, „Bierbrouwen in Princenhage”, *Hage* XIII (1975) 16-31; dezelfde, „Princenhage vroeger en nu, De Kosterwoning”, *WP* XIII (1980) no. 36.
- ¹⁸ H. Dirven, „Princenhage vroeger en nu, De Prins van Oranje”, *Ibidem* no. 39.
- ¹⁹ H. Dirven, „Princenhage vroeger en nu, De Prins Cardinaal”, *WP* XIV (1980) no. 11.
- ²⁰ H. Dirven, *Ibidem* no. 13; F. A. Brekelmans, „De Hervormde pastorie te Princenhage”, in dit *Jaarboek* XXVI (1973) 115.
- ²¹ H. Dirven, *Ibidem* XV (1981) no. 10.
- ²² GAP, Resolutieboek no. 9, res dd. 28 mei en 15 december 1770.
- ²³ GAB, R Breda 724; N 1265 acte 302 dd. 9 november 1829; N Nieuwe notariële archieven doos 193 acte 35 dd. 21 februari 1848.
- ²⁴ *Brabant en Limburg in prent* (ged. herdruk van de uitgave van Is. Tirion) (Zaltbommel z.j.) no. 158; Juten, *Parochiën* 9.
De juistheid van het hier geuite vermoeden omtrent de maker van de prent wordt bevestigd door de doer Van der Werff niet afgedrukte vermelding links onder de aquarel: „C: P(ronk)a(d) v(ivum delineavit)”.

- ²⁵ Drs. Y. P. W. van der Werff, *Een kabinet van Westbrabantse gezichten* (Bussum, 1972) no. 42. De uitgever duidt de tekening ten onrechte aan als een voorstelling van het dorp Hooge Zwaluwe. Zie ook *Brabantia* XXII (1973) 59.
- ²⁶ Y. P. W. van der Werff, *Ibidem* no. 58.
- ²⁷ Zie noot 1.
- ²⁸ W. A. van Ham, „De symbolen van Stad en Land van Breda” in dit *Jaarboek* XXI (1968) 115.

Voor de beschrijving der hier behandelde monumenten zij tenslotte ook nog verwezen naar *Hage* XV (1975) 10-28.